

ERZURUM KONGRESİ SIRASINDA ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCELERİ*

CEVAT DURSUNOĞLU

Sayın dinleyicilerim,

Türk tarihinin, daha geniş anlamıyla insanlık tarihinin Atatürk gibi, tarihte yeni bir çağ açmış olan sayılı bir büyüğünün, Türk milletinin en çetin günlerinde açıkladığı fikirler üzerinde, bu kadar seçkin dinleyiciler huzurunda bana konuşmak fırsatını veren Türk Tarih Kurumu'na şükran ve minnetlerimi sunarım.

Ancak daha önce şurasını arz edeyim ki, tarihe bile zor sığan bu büyük adamın, Türk ulusunun en çetin günlerinde açıkladığı çağ değiştiren fikirlerini bütün derinliği ile bir konferansın çerçevesine sığdırmak mümkün olamayacağı gibi, benim yetkimin de üstündedir.

Bunun için ben burada yalnız, onun bugünkü Türk devletinin temelini atarken, bu temele harç taşımak talihine ermiş ve bunu ömrünün en yüce şerefi saymış bir insan sıfatıyla o günlerde onun ağzından dinlediğim bazı konuşmaları ve bunların daha açık anlaşılmasına yarayacak bazı anılarımı nakletmekle yetineceğim.

Sayın dinleyicilerim,

Ancak konuya girmeden önce, burada Atatürk'e ait olarak nakledeceğim sözlerle anıların gereği gibi değerlendirilmesini kolaylaştırmak için onun büyük nutkunun başında o günlerdeki durumu anlatan kısmının küçük bir parçasını birkaç cümle ile özetliyerek bir daha hatırlatmayı faydalı görmekteyim :

Atatürk diyor ki :

“1335 senesi mayısının 19 uncu günü Samsun'a çıktım. Umumî durum ve görünüş. Osmanlı İmparatorluğu'nun birlikte savaşa girdiği devletler yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütareke imzalanmış, uzun savaş yıllarında millet yorgun ve yoksul düşmüş, devleti bu savaşa sokanlar canlarını kurtarmak

* Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk Konferansları serisinde ve 10 Mayıs 1963'de verilecek iken Konferansının rahatsızlanması üzerine verilemeyen bu Konferans ayrıca Konferanslar kitabında çıkacaktır.

kaygusuyla memleketten kaçmışlar, zamanın padişahı şahsını ve tahtını kurtarabileceğini sandığı aşağılık tebdirler aramakta, Damat Ferit Paşa'nın kabinesi âciz, haysiyetsiz, korkak, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma razı”.

“Üstelik milletin iradesini temsil eden ‘Meclisi Mebusan, dağıtılmış, ordunun büyük bir kısmı terhis edilmiş, bu suretle memleket başsız ve dayanaksız kalmıştır. Ayrıca memleketin birçok yerleri işgal altına girmekte ve birçok memleket parçaları çeşitli milletlere vadedilerek devletin taksimine yol açılmakta idi.”

Sayın dinleyicilerim,

Bu şartlar herhangibir ulusu umutsuzluğun en koyu karanlığına sürüklemeye yeterdi. Bu durumda tek umud Türk ulusunun geniş ve şerefli tarihinden aldığı bağımsız yaşamak şuuru ve azmi idi. Bu ağır şartlara mukavemet de ancak bu şuurdan ve azimden doğabilirdi. Nitekim böyle de oldu.

Daha Mondros mütarekesinin imzaları kurumadan Türk ulusunda bu şuur uyandı ve birçok yerlerde kurulan Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak ve Muhafaza-i Hukuk gibi cemiyetlerde ifadesini buldu ve ulusumuz teşkilâtlanmağa başladı. Fakat bu teşkilâtlanma sırasında önemli bir mesele ortaya çıktı. Bu da milletin bu azmini gören ve onu mukavemet fikri etrafında toplayacak olan bir baş bulmaktı. O zaman adları, sanları belli birkaç kumandana başvuruldu. Hepsi çeşitli nedenlerle bu işe yanaşamadılar, millet birkaç ay çırpındı, durdu.

İşte Türk ulusu bu çırpınışlar içinde kıvranıırken 19 Mayıs 1919 da Yıldırım ordularının eşsiz kumandanı Samsun'a çıktı ve Türk ulusunu kurtuluş azmi etrafında toplayacak olan ilk ışık burada parladı. Bu da, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığının altıncı gününde Erzurum'daki Onbeşinci Kolordunun kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği şifrede ifadesini buldu.

Mustafa Kemal Paşa bu şifresinde o günlerdeki ağır durumu kısaca belirttikten sonra şöyle devam ediyordu :

“Bununla beraber bütün umudlar kaybolmuş değildir. Bu durumdan memleketi ancak Türk milletin bağımsız yaşamak şuuru ve mukavemet azmi kurtarabilecektir. Bu şuur ve azim de birçok yerlerde kurulmuş olan Müdafaa-i hukuklarda kendini göstermektedir. Ben bu durumu buradan izlemekte ve bu kuruluşların iki ilimizde

kuvvetli olduğunu görmekteyim. Bunlardan biri Balıkesir'deki Redd-i İlhak Cemiyeti, öteki de Erzurum'daki Müdafaa-i Hukuk'tur. Balıkesir'deki durumu oradaki Kolordu kumandanından sordum. Erzurumun durumu üzerinde beni aydınlatmanızı ve bu teşkilâtı desteklemenizi rica ederim”.

İşte bu suretle Mustafa Kemal Paşa'nın millete açıkladığı ilk fikir, “kurtuluş hedefi etrafında milletin teşkilâtlanması ve birleşmesi” noktasında tecelli etmişti. Ayrıca bu fikir onun Türk ulusuna olan inanınin da bir belgesi idi.

Bu inanı açıklayan ikinci bir belge de 22 Haziran 1919'da Amasya'dan gönderdiği tâminin şu cümlelerinde belirmekte idi : “Vatanın bütünlüğü tehlikededir. Bu tehlikeden milletin istiklâlini yine milletin azmi kurtaracaktır.” Bunun için de “her türlü tesir ve murakabeden âzâde bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir.”

Bu tâminin ikinci fıkrası onun milletin iradesine olan inanınin ve güveninin de göstermekte idi. Bu suretle ikinci bir fikir olarak “her türlü tesir ve murakabeden âzâde olan bir millî iradenin” önemine işaret ediyordu.

Sayın dinleyicilerim,

Olaylar bu yolda gelişmelerine devam ederken 23 Temmuz 1919'da bütün Şark vilâyetlerinin katılacağı “Vilâyat-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin” kongresinde bulunmak üzere 3 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelmişti. Fakat onun bu hareketi İstanbul hükümetini kuşkulandırmış ve harekete geçirmişti. Paşa, bu kuşku karşısında resmî vazifelerinde devamın mümkün olamayacağını sezmiş ve daha Erzurum'a gelişinin haftasında (8 Temmuz 1919) “Sine-i millette bir ferd-i mücahit sıfatiyle daha serbest çalışabilmek için” askerlikten istifa etmiş ve bunu bir beyanname ile bütün memlekete bildirmiş ve ilk millî bir toplantı olan Erzurum kongresinin başına geçmeğe karar vermişti. Ancak bu işi gereği gibi hazırlamak için kendi deyimiyle “bir heyeti faale” kurulmasını gerekli buluyordu. Paşa, bu olayı büyük nutkunun 46 ncı sahifesinde şu cümlelerle tesbit etmektedir :

“Erzurum Müdafaa-i Hukukundan aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli tezkerede cemiyetin başına geçmemi ve heyeti faale riyasetini kabul etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere tâyin ve tefrik ettikleri beş zatın isimlerini bildiriyorlardı. Bu beş zat, Reis

Raif Efendi, Mütakaid Binbaşı Süleyman, Mütakaid Binbaşı Kâzım, Albayrak gazetesi müdürü Süleyman Necati ve Dursun Beyzâde Cevat Beylerdi. Bu tezkerede ayrıca Rauf Bey'in de Heyeti Faale Riyaset-i Saniyesine intihap edildiği bildiriliyordu.”

Paşa o gün (10 Temmuz 1919) saat on altıda bu heyeti, kalmakta olduğu evin büyükçe bir odasında genişçe bir masanın etrafında topladı (Bu toplantıya Kâzım Karabekir Paşa da katılmıştı). Masanın üzerinde bir Avrupa haritası ile birlikte her âzaya birer tane verilmek üzere Paşa'nın askerlikten istifası hakkındaki imzalı genelgeden birkaç nüsha vardı. Hepimiz bu yazıyı birer defa daha okuduk ve yerlerimizi aldık. Paşa masanın üstündeki haritanın başında bize dünyanın o günkü askerî ve siyasi durumunu en ince noktalarına kadar anlattı. Açıklamalarını bitirdikten sonra da Türkiye'nin o günkü durumuna geçerek Anadolu'da bir milli mukavemetin çok geçmeden başarıya erişeceği düşüncesi üzerinde ısrarla durdu. Paşa bu beyanında iki noktaya dayanıyordu :

Birincisi Türk ulusunun bağımsız yaşamak hususundaki azmi; ikincisi de büyük bir savaştan henüz çıkmış olan o zamanki galip devletlerin ikinci bir dünya savaşına giremeyecekleri düşüncesi idi. Bu düşüncesini de iki önemli noktaya dayandırıyor : Birincisi bu milletlerin savaştan yorgun düştükleri ve bu milletlerin başlarındaki hükümetlerin de “Millî irade” dışında hareket edemeyecekleri idi. Bu duruma örnek olarak da bir ay kadar önce Vrangal ve Denikin ordularına yardım etmek üzere Kırım'a çıkarılmış olan büyükçe bir Fransız askerî birliğinin bir tek kurşun bile atmadan gemilerine dönmüş olduklarını ve Meric'in batısında Bulgar millî kuvvetlerinin Yunan birliklerini çekilmeğe mecbur bırakmaları karşısında müttefiklerin bir yardımda bulunamamalarını bir delil olarak söyledi.

İkinci nokta da galip devletlerin “ganimet paylaşmasında” anlaşmazlığa düşmüş olmaları idi. Paşa dört saat kadar süren bu oturumda sorulan çeşitli suallere inandırıcı cevaplar verdi ve oturumu şöyle iki cümle ile kapadı :

“Görüyorsunuz ki, bu şartlar altında karşımızda yalnız Yunan kuvvetleri kalacaktır. Eğer Türk ulusunu tek bir mukavemet cephesi halinde birleştirebilir ve ordumuzu kısa zamanda tensik edebilirsek çok sürmeden Yunan ordusunu denize döker, memleketi istilâdan kurtarır, tam bağımsızlığına kavuştururuz.”

Bu konuşma bizlerin de inanını bir kat daha kuvvetlendirmiş ve onun yanından umud dolu yüreklerle ayrılarak işe koşulmuştuk. İşte Erzurum kongresi 23 Temmuz 1919 günü bu kuvvetli inan havası içinde toplandı ve Paşa'nın açış nutkiyle çalışmalarına başladı.

Mustafa Kemal Paşa o günkü durumun ağırlığını anlatan bir nutkunda özel olarak aşağıda arzedeceğim cümleler üzerinde durmuş ve kongre için başta gelen meselenin "İrade-i Milliye"nin sağlanması olduğuna işaret etmişti. Bu cümleler şunlardı : "Bu vaziyet karşısında mukadderata hâkim bir irade-i milliyenin müdahaleden masun bir surette zuhuru ancak Anadolu'dan muntazırdır. Buna istinadendir ki bir Şûray-ı millînin mevcudiyetini talep etmek, bilhassa son zamanlarda payitahtın hemen tekmil tabakat-ı mütefekkeri için bir fikr-i sabit halini almıştır"

Sayın dinleyicilerim,

Mustafa Kemal Paşa'nın daha o günlerdeki hukuk devleti anlayışını belirten bir görüşmesini burada açıklamadan geçemeyeceğim.

Erzurum kongresinin toplandığı günlerde idi. Paşa oturum aralarında üyelerin arasına karışıp sohbetleriyle telkinler yapmağa çalışıyordu. Yine böyle bir aralıkta bir gün beni yanına çağırarak Erzurum valiliğine tâyin edilmiş olduğunu o günkü ajansta okuduğu Reşit Paşa'yı tanıyıp tanımadığımı sordu. Ben tanımadığımı, fakat Süleyman Necati'nin yakından tanıdığını söyleyerek Necati'yi yanıma çağırdık. Necati, Reşit Paşa'nın daha 1913'de Erzurum valisi iken tükenmiş bir ihtiyar olduğunu söyleyerek niçin merak ettiğini sordu. Paşa, "Yeni valinin Vahidettin'den talimat alarak Erzurum'a hareket ettiğini" söyledikten sonra "Eğer işimize zarar verecek bir adamsa, Trabzon'dan İstanbul'a iade edelim" dedi. Bu konuşmayı dinleyen ve eski İttihad ve Terakki çeteciliğinden ve mollalığından kinaye olarak "Piyerlermit" lâkabiyle anılan Rize Üyesi Mehmet Necati ileri atılarak "Paşam, üzülmeğin, icap ederse Ziganalarda, olmazsa Kop dağlarında temizlenir." dedi. Mustafa Kemal acı bir infialle "Hocam, ne diyorsun? eşkiya gibi dağda, komiteci gibi sokakda adam mı vurduracağız. Bizim devlet anlayışımızda bu yoktur. Bundan sonra bu memlekette vatandaş ancak mahkeme kararıyla cezalandırılır. Sizin de böyle düşünmeniz lâzımdır" cevabını verdi. Bu küçük olayı daha Erzurum kongresi sırasında onun hukuk devleti anlayışını açıklamak yönünden önemli gördüğüm için tekrarladım.

Sayın dinleyicilerim,

Buraya kadar bizzat onun ağzından, özel olarak dar ortamlarda dinlediğim fikirleri açıklamaya çalıştım. Onun Erzurum kongresinin Genel toplantılarında bu fikirler çeşitli vesilelerle tekrar edildiği gibi, açış nutkunda da bunların üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu açış nutkunda : Mısır'da, Hindistan'da, Afganistan'da, Suriye'de, Irak'ta ve Şimali Kafkas'da millî istiklâl uğrunda silâhlı mücadelelerin başladığını beyan ederek sömürgecilik siyasetinin iflâs etmek üzere olduğuna işaret etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa daha sonraları bir nutkunda "Bugün, günün nasıl ağardığını görüyorsam, bütün Şark milletlerinin uyanışlarını da öyle görüyorum. Artık müstemlekecilik yer yüzünden kalkacak ve yerine milletler arasında hiçbir fark gözetmeyen bir ahenk, bir işbirliği kaim olacaktır" sözleriyle bu fikrini bir daha açıklamıştı.

Bence Mustafa Kemal Paşa daha başlangıçta bu fikre inandığı içindir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun da dağılmaya mahkûm olduğuna kanaat getirmiş ve bütün memleketi kapsayacak olan Sivas kongresine yalnız Anadolu ve Trakya'daki Türk vilâyetlerinden temsilci çağırmış, o zamanlar "Eczay-i memalik-i Osmaniye"den sayılan Halep ve Musul'dan dahi kimseyi davet etmemiştir. Bu da, onun o tarihlerde bile Osmanlı İmparatorluğunun yaşama hakkını kaybettiğine ve ancak bugünkü sınırları içinde "Millî bir devlet" kurulabileceği gerçeğine olan inanın bir delilidir. Nitekim bu inan "Misak-ı Millî" beyannamesinde en açık ifadesini bulmuştur.

Sayın dinleyicilerim,

Mustafa Kemal Paşa Erzurum kongresi sırasında Türklerin Batı uygarlığı çevresine girmeleri düşüncesine de inanmakta idi. Nitekim, kongrenin sonunda yayınlanan 7 Ağustos 1919 tarihli beyannamenin 7 nci maddesinde "Milletimiz insanî ve asrî gayeleri tebcil eder" cümlesiyle, ima yoluyla dahi olsa bu fikre işaret etmiş bulunmaktadır.

Sayın dinleyicilerim,

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum kongresi sırasında açıkladığı fikirleri özetlemek gerekirse şu 6 nokta üzerinde durabiliriz :

1 — Türk vatanını istilâdan kurtarmak ve bağımsızlığını sağlamak ancak Türk ulusunun mukavemet azmi ve şerefli tarihinden gelen bağımsızlık şuurunun ışığı altında milletçe teşkilâtlanmak suretiyle mümkün olacaktır.

2 — Bunun için de “Kuvay-ı Milliyeyi âmil ve İrade-i Milliyeyi hâkim kılmak” gerektir.

3 — Osmanlı İmparatorluğu dağılmaya mahkûmdur. Türk milletine düşen vazife millî hudutları içinde “Millî devleti” kurmaktır.

4 — Yeni kurulacak olan devlet millî iradeye dayanan bir hukuk devleti olacaktır.

5 — Türk milleti batı uygarlığına yönelecek ve bu uygarlık çevresi içinde verimli ve yaratıcı bir üye olacaktır.

6 — Emperyalist sömürge siyaseti devri tamamlanmış olup milletler hürriyetlerine ve bağımsızlıklarına kavuşacaklardır.

Sayın dinleyicilerim,

Görülüyor ki daha otuz sekiz yaşında bir general olarak millet önderliğine başladığı günlerde bile Büyük Atatürk hiç bir hayale kapılmadan ne yaptığını ve ne yapacağını bilen eşsiz bir dahî olduğu gibi, dünya meselelerini de yakından izleyen büyük bir devlet adamıdır.

Bunun içindir ki Türk milletinin başında olarak açtığı millî mücadelede tam zafere ererek vatan bütünlüğünün kurtuluşunu sağlamış ve cihana verdiği bu örnekle birçok milletlerin de kurtuluşuna yol açmıştır. Bu bakımdan tarih içinde yeni bir çağ açan nadir büyük fikir ve devlet adamlarından biridir.

Türk milleti ve Türk tarihi daima onunla öğünecektir.

